

**TURUN
YLIOPISTO**

“Syytä pitää maan turvallisuudelle erittäin vaarallisena”

S/S Polariksella palanneet Espanjan sisällissodan suomalaiset
ja Valtiollinen poliisi 1938–1944

Poliittisen historian
kandidaatintutkielma

Laatija:
Ville-Veikko Valta

3.12.2025
Turku

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä(t): Ville-Veikko Valta

Otsikko: “Syytä pitää maan turvallisuudelle erittäin vaarallisena” – S/S Polariksella palanneet Espanjan sisällissodan suomalaiset ja Valtiollinen poliisi 1938–1944

Sivumäärä: 35 sivua

Päivämäärä: 3.12.2025

Kandidaatintutkielmassani tutkin Espanjan sisällissodasta joulukuussa 1938 palannutta 20 miehen joukkoa ja erityisesti sitä, millaisena uhkana tasavallan puolella Espanjassa sotineita pidettiin Suomen sisäiselle turvallisuudelle Valtiollisen poliisin näkökulmasta vuosina 1938–1944. Useat tutkittavista olivat aktiivisia ammattiyhdistyksissä ja vasemmistolaisissa liikkeissä 1930-luvulla ja sotien aikana, jolloin vaarallisena aatteena Suomessa pidettyä kommunismia vastaan taistellut Valtiollinen poliisi oli heistä erityisen kiinnostunut. Espanjan-kävijöistä epäilyttävimpiä seurattiin, kuulusteltiin ja myös vangittiin toimintansa vuoksi. Henkilökohtaisen vapauden rajoittaminen korostui etenkin sota-aikoina, jolloin monia maan turvallisuudelle vaarallisena pidettyjä henkilöitä suljettiin turvasäilöön. Vasemmistoliikkeistä tutkielmassani korostuu etenkin Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyuden seura, jossa useat tutkittavista vaikuttivat näkyvästi.

Avainsanat: Espanjan sisällissota, Espanjan-kävijät, kommunismi, vasemmistolaisuus, 1930-luku, 1940-luku, talvisota, jatkosota, Valtiollinen poliisi, Etsivä keskuspoliisi, Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyuden seura

Sisällysluettelo

1	Johdanto	3
1.1	Tutkimuskysymys ja aineisto	4
1.2	Tutkimusmenetelmä ja tutkielman rakenne	5
2	Punaiset Espanjan-kävijät ja valkoinen Valpo	6
2.1	Paluu Espanjasta ja ristiriitainen vastaanotto	7
2.2	Valpon toimintakulttuuri ja Espanjan sisällissodan kansallinen konteksti	9
3	Valtiollinen poliisi ja turvallisuusuhkien määrittely	11
3.1	Espanjan-kävijät ja Valpon valvonta ennen talvisotaa	12
3.2	Asetus vapauden rajoittamisesta ja talvisota	17
4	Välirauha, vasemmiston vastaisku ja jatkosota	20
4.1	Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyysseura	21
4.2	Osasto Pärmin työleiri ja turvasäilöt	25
5	Johtopäätökset	30
	Lähteet	32
	Arkistolähteet	33
	Tutkimuskirjallisuus	34
	Muut lähteet	34

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys ja aineisto

Espanjan sisällissota (1936–1939) oli maan sisäisistä ristiriidoista puhjennut ja sen rajojen sisällä käyty sota, mutta samaan aikaan sekä kansainvälinen että ylikansallinen konflikti, joka sai niin valtioita kuin yksittäisiä kansalaisia ympäri maailman tarttumaan aseisiin aatteidensa puolesta. Suomesta Espanjan tasavallan puolelle taistelemaan lähti yhteensä 72 miestä.¹

Näiden suomalaisten tavoin tasavallan kansainvälisiin prikaateihin liittyi yhteensä lähes 60 000 ulkomailta saapunutta vapaaehtoista.²

Sota Espanjassa jakoi mielipiteet vasemmiston ja oikeiston välillä koko Euroopassa. Ennen vallankaappausyritystä ja sitä seurannutta sisällissotaa Espanjassa 1936 vaalit voittanut tasavaltalainen hallitus perustui vasemmistopuolueiden muodostamaan kansanrintamaan, joka keräsi sodan aikana sympatiaa myös Suomessa kulttuuriväen, työväestön ja yleisemmin vasemmiston keskuudessa.³ Neuvostoliitto sekä eri maiden kommunistisista jäsenpuolueista koostunut ja Moskovasta johdettu yhteistyöjärjestö Komintern avustivat Espanjan tasavaltalaisia, kun taas kenraali Francon johtamat kapinalliset saivat merkittävää tukea fasistisilta Italialta ja Saksalta.⁴ Suomesta Francon puolelle lähti tiettävästi 14 vapaaehtoista.⁵

Kandidaatintutkielmassani tutkin Espanjan sisällissodasta kotimaahan palanneiden, tasavallan puolella taistelleiden suomalaisten aiheuttamaa uhkaa Suomen sisäiselle turvallisuudelle Valtiollisen poliisin näkökulmasta vuosina 1938–1944. Tutkimuskohteekseni olen valinnut 12. joulukuuta 1938 höyrylaiva S/S Polariksella Helsinkiin saapuneet 20 suomalaista Espanjan-kävijää. He edustivat eräänlaista pääjoukkoa ja muodostivat ensimmäisen ison ryhmän Espanjasta kotiin palanneita suomalaistaistelijoina.⁶

Tutkielman primäärilähteinä käytän Etsivän keskuspoliisin (EK) ja Valtiollisen poliisin (Valpo) arkistoa. EK-Valpon arkistosta oleellista sisältöä olen saanut erityisesti Espanjan-kävijöistä laadituista henkilömapeista ja henkilökorteista sekä yleisemmin Kuopion, Joensuun ja Viipurin alaosastojen arkistoista. Tutkielmassa tarkasteltavista 20 miehestä yhteensä

---

¹ Juusela 2003, 119.

² Castells 1974, 383.

³ Preston 1994, 14; Sos dem. 21.1.-39, Espanjan sisällissodan suomalainen leikekokoelma 19, TyArk.

⁴ Thomas ja Van Wynen Thomas 1967, 2.

⁵ Juusela 2003, 119.

⁶ Rentola 1994, 114.

seitsemästä on EK-Valpon arkistossa oma, kattavaa tietoa sisältävä henkilömappi. Lopuista 13 miehestä yhteensä yhdeksästä on henkilökortti sekä materiaalia myös muista EK-Valpon arkistokansioista, kuten kuulustelupöytäkirjoista, luetteloista, ilmoituksista ja kiertokirjeistä. Materiaalia voi kuvailla runsaaksi. Pelkästään seitsemän henkilömappin yhteenlaskettu sivumäärä on 912, ja Valpon muistiinpanokäytännöt ovat tuottaneet verrattain helposti lähestyttävää ja ymmärrettävää tekstiä.

1.2 Tutkimusmenetelmä ja tutkielman rakenne

Tutkimusmenetelmäni on edellä mainittujen arkistolähteiden laadullinen tulkinta, joka pitää sisällään sekä arkistolähteistä tehtävien havaintojen tuottamisen että niiden selittämisen. Havaintoja olen tuottanut etsimällä lähdemateriaalista tutkielman kannalta oleellista tietoa ja yhdistelemällä näitä raakahavaintoja ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi. Sekä havaintojen tuottamisessa että niiden selittämisessä olen tukeutunut lisäksi tutkimuskirjallisuuteen ja muihin alkuperäislähteisiin. Tavoitteeni on ollut luoda uutta tietoa Espanjan-kävijöiden ja Valpon suhteesta tällä arkistolöydösten ja tutkimuskirjallisuuden vuoropuhelusta johdetulla synteesillä.

Lähteiden laadullisessa tulkinnassa välineenäni on ollut Mika Suonpään kehittämä uhkakuva-analyysi.⁷ Kolmivaiheisessa uhkakuva-analyysissä tutkin, (1) millainen toimija uhkakuva-artikuloi Valtion poliisi oli ja missä kontekstissa se operoi, (2) mikä oli uhattuna, mitä perusteluita uhkakuvan olemassaololle annettiin ja mistä tekijöistä uhkakuvan esitettiin koostuvan. Analyysia täydentävät vastaukset kysymyksiin (3) millaisia keinoja esitetyn uhkan torjumiseksi ehdotettiin ja millaisiin toimiin lopulta ryhdyttiin.

Käsittelylukuja on kolme, ja niiden jäsentely on kronologinen. Toisessa luvussa pureudun Espanjan sisällissodan kotimaisiin merkityksiin ja saapuvien suomalaisvapaaehtoisten ja Valpon suhteeseen. Kolmannessa luvussa tutkin, miten Valpo tarkkaili Espanjan-kävijöitä, millaisia seikkoja näiden toiminnassa pidettiin merkillepantavina ja millaisiin toimiin näiden suhteen ryhdyttiin ennen talvisotaa ja sen aikana. Neljännessä luvussa tutkin, millaisia toimenpiteitä Espanjan-kävijöihin kohdistettiin talvisodan jälkeen ja jatkosodan aikana. Talvisodan ja jatkosodan välistä aikaa väritti erityisesti vasemmistoliike Suomen—

---

⁷ Suonpää 2023, 125.

Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura, joka sai Valpolta erityistä huomiota ja jossa Espanjan-kävijät vaikuttivat aktiivisesti.

Arkistolähteiden lukemiseen ja tulkintaan kontekstia antaa alan aiempi tutkimus. Valtiollisen poliisin ominaisuuksien ja toimintatapojen valaisemisessa arvokkaiksi ovat osoittautuneet etenkin Kimmon Rentolan *Kenen joukoissa seisot?*, Jukka Rislakin *Erittäin salainen* ja Matti Lackmanin EK-Valpoa käsittelevä osuus *Ratakatu 12* -historiikissa.⁸ Täydentävää tietoa Espanjan-kävijöistä olen saanut Jyrki Juuselan tietokirjasta *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*.⁹

Sekä Neuvostoliiton aikaisia venäläisiä arkistolähteitä että suomalaisia arkistoja tutkinut Rentola kuvaa väitöskirjassaan suomalaista kommunismia vuodesta 1937 lähtien, ja moni tässä tutkittava Espanjan-kävijä esiintyy myös hänen teoksessaan. Rentolan työ on auttanut ymmärtämään yksittäisten arkistohavaintojeni merkityksen laajemmassa mittakaavassa ja selvittämään Espanjan-kävijöiden sekä Valpon tekemisten ja tekemättömyyksien motiiveja.

Lackman ja Rislakki lähestyvät samaa aihetta Valtiollisen poliisin näkökulmasta mutta eivät hekään ilman kriittistä otetta. Lackman kertoo tämän tutkielman kannalta oleellisesti Valpon suurista linjoista, tapahtuneista johtajavaihdoksista ja merkittävimmistä päätöksistä toisen maailmansodan aattona ja sen aikana. Rislakki puolestaan pureutuu tarkemmin Valpon aktiiviseen toimintaan ja sen kohteisiin eli Valpossa kumouksellisena pidettyyn vasemmistoon. Tutkielmassani Rislakin ja Lackmanin töiden lisäksi Anthony F. Uptonin teos *Kommunismi Suomessa*¹⁰ täydentää Rentolan tutkimusta ja selvittää erinomaisesti Suomen vasemmiston tilaa, toimintaa ja suhdetta Valpoon 1930-luvulla ja sotavuosina.

Tutkielma verrattain pienestä joukosta Espanjan-kävijöitä tarjoaa oivan kurkistusaukon Suomen turvallisuuspoliisin 1930-luvun kommunisminvastaisuuteen, suomalaisten vasemmistoradikaalien kaventuneisiin toimintamahdollisuuksiin ja sotienaikaisiin maan sisäisiin ristiriitoihin, joiden taustalla lymysivät jatkuvasti niin Neuvostoliiton kuin vallankumouksen kuvitellut ja todelliset uhat. Samalla tutkielma piirtää tarkempaa kuvaa Espanjan sisällissodan suomalaisveteraanien toiminnasta, asemasta ja kohtelusta suomalaisessa yhteiskunnassa 1938–1944.

---

⁸ Rentola 1994; Rislakki 1982; Lackman 2009.

⁹ Juusela 2003.

¹⁰ Upton 1970.

2 Punaiset Espanjan-kävijät ja valkoinen Valpo

2.1 Paluu Espanjasta ja ristiriitainen vastaanotto

Kun Ranskasta saapunut höyrylaiva S/S Polaris lipui Helsingin Eteläsatamaan aamulla 12. joulukuuta 1938, sen kyydissä tulleet suomalaiset Espanjan sisällissodan suomalaistaistelijat saivat laiturilla ristiriitaisen vastaanoton. Läheiset ja tukijoukot tervehtivät 20 miestä riemukkaasti yhteislauluin ja lämpimin toivotuksin. Viranomaisten vastaanotto oli kylmäkiskoisempi: miehet passitettiin täisaunan kautta suoraan Valtiollisen poliisin kuulusteluihin.¹¹ Satamassa nähty ristiriitaisuus heijasteli suomalaisen yhteiskunnan laajempaa suhtautumista Espanjan sisällissotaan: työväki ja vasemmisto yleisesti kokivat solidaarisuutta Espanjan tasavaltalaisten puolesta, kun taas Suomen valtio ainakin virallisesti pysytteli puolueettomana ja oli pyrkinyt estämään myös vapaaehtoisten lähdön sotaan muun muassa kieltämällä maahan matkustamisen.¹² Espanjan lasten hyväksi järjestettyjä työväenliikkeen rahakeräyksiä ja solidaarisuusiltamia oli puolestaan seurattu niin EK:ssa kuin sittemmin Valpossa, ja niistä raportoitiin paikoin yksityiskohtaisesti muun muassa Helsingissä ja Joensuussa.¹³

Valpo kuulusteli kaikki S/S Polariksella saapuneet 20 suomalaismiestä, joiden antamat lausunnot kirjattiin kuulusteluja varten laadittuihin kuulustelukaavakkeisiin. Henkilötietojen, asuinpaikkojen, omaisten ja mahdollisten sotilaskoulutusten lisäksi Valpoa kiinnosti erityisesti, miten kuulusteltavat päätyivät lähtemään Espanjaan, mitä he siellä tekivät ja keitä muita suomalaisia kuulusteltavat tiesivät osallistuneen Espanjan kansalaissotaan.¹⁴ Erityisesti kysymys Espanjaan lähtöön liittyvistä seikoista sisälsi kuulusteltaville piileviä riskejä: Valpossa tiedettiin, että lailla kielletty Suomen kommunistinen puolue (SKP) oli värvännyt lähtijöitä Espanjaan. Tunnustetut läheiset suhteet salaisesti toimineeseen ja Moskovasta johdettuun kommunistipuolueeseen olisivat mahdollisesti altistaneet kuulusteltavan tai hänen tuttunsa maanpetossyytteeseen. Tämä seikka lienee ollut myös Espanjan-kävijöiden

---

¹¹ Kiertokirje N:o 4, 20.1.1939, Joensuun alaosasto, EK-Valpo;

Svenska Pressen 12.12.1938, Suomalainen leikekokoelma 19, Espanjan sisällissota, TyArk.

¹² Passim. Suomalainen leikekokoelma 19, Espanjan sisällissota, Työväen arkisto;

Laki eräistä toimenpiteistä Espanjan sisällissotaan osallistumisen estämiseksi, SDK 172/1937.

¹³ Passim. EK-Valpon Viipurin ja Joensuun alaosastojen kansiot, EK-Valpon arkisto.

¹⁴ Ilm. N:o 2370 13 XII. 1938, Herman Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

keskuudessa hyvin tiedossa, sillä moni jätti kysymykseen vastaamatta tai vastasi siihen ympärilyöreästi.¹⁵

Kuulusteluiden päätteeksi Espanjan-kävijät vapautettiin yhtä miestä lukuun ottamatta. Paavo Koskisen Valpo pidatti rikoksesta epäiltynä. Koskisen vangitseminen ei johtunut kuitenkaan tekemisistä Espanjassa, vaan tämän vuosina 1934–1935 harjoittamasta kommunistisesta toiminnasta Helsingissä. Koskista ei ollut saatu tavoitettua aiemmin, sillä hän oli kadonnut jäljettömiin jo vuonna 1935. Myöhemmin selvisi etsityn menneen Moskovaan Lenin-kouluun, josta hänet oli sitten lähetetty sotimaan Espanjaan.¹⁶ Erikoisesti Koskisen vangitseminen Suomessa johti myöhemmin myös kansainväliseen yhteydenottoon Kanadasta. Paikallinen suomalaistaustainen työväenjärjestö muistutti Suomen viranomaisia, ettei Espanjassa sotimisesta saanut rangaista.¹⁷ Tästä oli tehty Suomenkin kansalliseen lainsäädäntöön sovellettu päätös syksyllä 1938 Kansainliitossa, jotta ulkomaiset sotilaat saatiin motivoitua palaamaan kotimaihinsa.¹⁸ Sen ansiosta suomalaisetkin vapaaehtoiset oli saatu takaisin ryppäinä: kansainvälisten joukkojen kotiin lähettämistä vastannut ja Kansainliiton evakuoitokomiteaa johtanut entinen maaherra Bruno Jalander oli vakuuttanut maanmiehilleen, ettei sotareissusta tulisi paluun jälkeen seuraamuksia Suomessa.¹⁹ Koskinen tuomittiin Turun hovioikeudessa viisi kuukautta myöhemmin 3,5 vuoden kuritushuonerangaistukseen valtiopetoksen valmistelusta.²⁰

Espanjan-kävijät ja heidän liikkeensä kiinnostivat Valtiollista poliisia myös saapumispäivän jälkeen. Tämä käy ilmi jo Valpon päällikön Paavo Säipän tammikuussa 1939 lähettämästä kiertokirjeestä, jossa Säippä harmittelee etenkin Polariksella saapuneen joukon puhuttelun jääneen kovin pintapuoliseksi. Samassa kiertokirjeessä Espanjasta tulleista “punasotureista” hän nimeää Valpon näkemyksen mukaan “tärkeimmät tekijät”: Herman Haapaniemi, Eero Hautojärvi, Paavo Koskinen, Eero Lojander, Arvo Muuri, Paavo Pajunen. Kuusikko palasi Suomeen juuri Polariksella. Kirjeen liitteenä olleessa luettelossa on henkilötiedot yhteensä

---

¹⁵ Ilm. 2376 13 XII. 1938, Koskisen henkilömappi; Ilm. 13.12.1938 Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁶ Krekola 2006, 333.

¹⁷ Finnish Organization of Canadan kirje Suomen pääkonsulinvirastolle Montrealissa 22.3.1939, Koskisen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁸ Laki eräiden Espanjan sisällissotaan osallistuneiden Suomen kansalaisten vapauttamisesta rangaistuksesta, 3/1939

¹⁹ HE/1938 käsittelyn yhteydessä ed. Kareksen puheenvuoro 16.12.1938.

²⁰ Koskisen henkilömappi sivu 140, EK-Valpon arkisto.

27:stä vuonna 1938 Suomeen palanneesta tasavaltalaisen Espanjan sotaväessä palvelleesta, Polaris-joukon 20 miehen lisäksi siis myös seitsemästä muusta henkilöstä.²¹

Edellä mainittujen tekijämiesten henkilömappien perusteella Valpo ja sen edeltäjä Etsivä keskuspoliisi olivat kiinnostuneita Espanjan sisällissotaan lähtijöistä jo kauan ennen Polaris-joukon paluuta, ja ne olivat saaneet todistettavasti tiedustelutietoa jo aiemmin monien lähtijöiden henkilöllisyydestä. Muun muassa Hautojärven, Lojanderin ja Pajusen henkilömapeista voi todeta Valpon olleen verrattain aikaisessa vaiheessa tietoinen heidän liikkeistään ja lähdöstään Espanjaan.²² Ilmiönä Espanjan sisällissotaan lähteminen tunnistettiin viimeistään alkuvuodesta 1937, sillä EK:n päällikkö Esko Riecki lähetti kiertokirjeet sekä valkoisesta että punaisesta värväyksestä helmi- ja maaliskuussa. Ensimmäisessä kirjeessään hän kertoo pitkin syksyä ja talvea jatkuneista värväykseen viittaavista huhuista. Jälkimmäisessä kiertokirjeessä Riecki kirjoittaa tiedustelutiedoista, joiden mukaan SKP aktiivisesti värväsi lähtijöitä Espanjaan. Samalla hän mainitsee tiedustelutiedot, joiden mukaan tunnettuja kommunisteja Helsingistä olisi lähtenyt, “ja todella näitä oli sieltä myös todettu kadonneiksi”.²³ Riecki näki kirjeen perusteella kommunistien sotilaallisessa pätevytyksessä jopa aineksia uuteen punakapinaan Suomessa:

On huomautettu myös, että nyt on tarjolla tilaisuus kouluttaa Espanjan taisteluissa väkeä, jota voidaan tarvita piankin muualla – omassakin maassa.

Riecki kannusti kaikki osastoja kiinnittämään ilmiöön huomiota ja tekemään voitavansa toiminnan selvittämiseksi ja värvääjät syytteisiin saamiseksi.²⁴

Mistä EK:n ja Valpon erityinen kiinnostus Espanjan sisällissotaan lähtijöihin ja sieltä palanneisiin sitten kumpusi? Tähän riittävällä tavalla vastaamiseksi on syvennyttävä Suomen kansalliseen kontekstiin, EK-Valpon yleiseen toimintakulttuuriin sekä Espanjan sisällissodan ideologisiin, kansainvälisiin ja kotimaisiin ulottuvuuksiin.

2.2 Valpon toimintakulttuuri ja Espanjan sisällissodan kansallinen konteksti

EK-Valpon merkinnöissä Espanjan sisällissodassa taistelleista suomalaisista käytetty termi “punasoturit” tai yleisesti Espanjan hallituksesta ja sen hallitsemista joukoista käytetty

---

²¹ Kiertokirje N:o 4, 20.1.1939, Joensuun alaosasto, EK-Valpo.

²² Ilm. 11.3.1938 Hautojärven henkilömappi; KD. 49/1089-38, Viipurin os. til. Kats. N:o 1, tammikuu 1938, Lojanderin henkilömappi; Ilm. 15.7.1937, Pajusen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

²³ Kiertokirje N:o 14, 5.3.1937, Joensuun alaosasto EK-Valpon arkisto.

²⁴ Kiertokirje N:o 14, 5.3.1937, Joensuun alaosasto EK-Valpon arkisto.

ilmaiset “puna-Espanja ” ja “punainen Espanja ” olivat merkityssisällöiltään vahvasti latautuneita. Suomessa punaisten ja valkoisten välillä käydyn vuoden 1918 sisällissodan jättämät kollektiivinen trauma ja yhteiskunnallinen vastakkainasettelu olivat 1930-luvulla yhä pinnassa: sisällissodan päättymisestä Suomessa ei ollut ehtinyt kuluakaan kahta vuosikymmentä, kun kenraalien johtamat joukot ryhtyivät kapinaan Espanjassa kesällä 1936. Suomen valtiollinen järjestelmä perustui suoralla jatkumolla vuoteen 1918,²⁵ ja Valpon edeltäjä Etsivä keskuspoliisi perustettiin nimenomaisesti torjumaan uutta punakapinaa,²⁶ joten värien tunnistaminen määritti lähtijöiden ohella myös Valpon omaa asennetta tapahtumiin Espanjassa. Tätä oman maan lähihistorian värittämää asetelmaa voi kuvailla Espanjan sisällissodan kansalliseksi kontekstiksi Suomessa.

Jos Etsivän keskuspoliisin juuret olivat sisällissodassa ja jossain määrin sitä edeltäneessä tsaarin santarmiston salaisessa poliisissa, vuoden 1937 lopussa perustettu Valtiollinen poliisi oli suoraa jatkumoa Etsivälle keskuspoliisille. EK:n (1919–1937) aikakaudella turvallisuuspoliisin päälliköitä oli yhteensä neljä: Toivo Hukkinen (1919–1920), Ossian Holmström (1920–1922), Frans Klemetti (1923) ja Esko Rieki (1923–1938). Riekin kausi kesti 15 vuotta ja määritti turvallisuuspoliisin toimintaa vielä vuosia myöhemmin.²⁷ Riekiä (1891–1973) on kuvailtu taitavaksi, arvostetuksi, lukeneeksi ja uutteraksi, mutta toisaalta myös epäkäytännölliseksi, pelätyksi, häikäilemättömäksi ja narsistiksi.²⁸ Suomen oikeistossa hyvin verkostoituneen Riekin hoidettavaksi tuli “kommunistisen puolueen asian loppuunselvittely”,²⁹ toisin sanottuna kommunistisen ja vallankumouksellisen toiminnan kitkeminen, jota oli tehostettu EK:ssa jo äkillisesti kuolleen edeltäjän Klemetin aikana. Suuren luokan kommunistipidätyksiä tehtiin muun muassa vuosina 1923 ja 1928 ennen kuin äärioikeiston painostuksesta julkinen kommunismi murskattiin lopullisesti niin kutsutuilla kommunistilaeilla ja kovennetulla rikoslailla 1930.³⁰ Lackmanin mukaan EK käytti kommunisminvastaisen kansanliikkeen luoman tilanteen hyväksi ja iskeneen vahvasti kommunisteihin samana vuonna.³¹ Rislakin mukaan mainitut lakimuutokset eivät

---

²⁵ Ylikangas 1993, 525.

²⁶ Lackman 2009, 216.

²⁷ Rislakki 1982, 44.

²⁸ Rislakki 1982, 42; Lackman 2009, 208.

²⁹ Lackman 2009, 217.

³⁰ Rislakki 1982, 54, 57.

³¹ Lackman 2009, 223.

ratkaisevasti muuttaneet EK:n toimintaa, mutta ne tekivät olemassa olevasta tilanteesta laillistetun, ja jo pidätettyjä vasemmistolaisia saatiin asetettua rikossyytteisiin.³²

Riekin aika EK:n päällikkönä on tässä yhteydessä merkittävä erityisesti toimintakulttuurillisista syistä. Riekki oli luomassa tutkielman kannalta oleellisesti myös Valtiollisessa poliisissa 1938–1944 toistunutta toimintakulttuuria, vaikka saikin lähteä Valposta sisäasiainministerin Urho Kekkosen myötävaikutuksesta alkuvuodesta 1938.³³ Tuskin mikään Valpon toimintakulttuurissa suhteessa kommunisteihin kuitenkaan muuttui Riekin vaihduttua Säippään. Apulaispäällikkö Ville Pankkoa myöten henkilöstö ja organisaatorakenne pysyivät samana, ainoastaan päällikkö vaihtui. Valkoiseksi Riekin johtaman EK-Valpon teki myös tietynlainen yksisilmäisyys. Kun tasavaltalaisen Espanjan puolelle värväyksessä Riekki näki jo vallankumouksen uhan, niin sanottua valkoista värväystä koskenut kirje ei tällaista mahdollisuutta maininnut.³⁴ Kenties Riekki tunsi asiansa, sillä Francon joukkoihin lähti lopulta vain 14 vapaaehtoista. Toisaalta äärioikeisto Suomessa saattoi olla Riekillä eräänlainen sokea piste. Häntä oli aiemmin kritisoitu saamattomuudestaan Lapuan liikkeen suitsemisessa ennen vuoden 1932 Mäntsälän kapinaa.³⁵

Kiteytetysti ilmaistuna Valpo oli vuosien ajan asemoinut Suomen sisäisen turvallisuuden kannalta vaarallisen kotimaisen aineksen lähes yksinomaan äärivasemmalle, jonka kovaksi ytimeksi tasavallan puolella taistelleet Espanjan-kävijät sille nyt näyttäytyivät.

---

³² Rislakki 1982, 57.

³³ Rislakki 1982, 70.

³⁴ Kiertokirje N:o 5 EK:n osastopäälliköille 5. helmikuuta 1937, Viipurin alaosasto, EK-Valpo; Lackman 2009, 224.

³⁵ Lackman 2009, 226.

3 Valtiollinen poliisi ja turvallisuusuhkien määrittely

3.1 Espanjan-kävijät ja Valpon valvonta ennen talvisotaa

EK-Valpon lonkerot olivat kaikkialla. Toiminta perustui ilmiantojärjestelmään. Eri paikkakunnilta, työpaikoilta ja laitoksista saatiin tietoja tiedustelijoiden, etsivien, avustajien, tiedottajien, varjostajien, vasikoiden ja ilmiantajien avulla ... Kaikki ilmiannettiin: naapurit, tuttavat, vihamiehet, työtoverit, epäilty, epäilyttävän näköiset, ulkomaalaiset, suorapuheiset, agitaattorit, lakkolaiset, lakkolaisten tukijat, ryssän ystävät, suojeluskuntain arvostelijat, ennen tuomitut, juorujen kohteet, rauhan puolustajat. Ja kaikki kelpasivat: Valpo kortitti heidät. Ravintolalaskun taakse kiireessä töherretty ilmianto kelpasi pysyvästi arkistoitavaksi.³⁶

Espanjan-veteraanit pääsivät Suomeen palattuaan Valtiollisen poliisin enemmän tai vähemmän intensiivisen tarkkailun kohteeksi. 20 tutkittavan joukosta erottuvat erityisesti jo edellä mainitut Säipän kiertokirjeessä esitellyt tekijämiehet, joista Valpo keräsi ja arkistoi yksityiskohtaisia tietoja paperia ja mustetta säästelemättä. Näistä EK-Valpon henkilömapeista paksuin oli omistettu Eero Hautojärvelle: yhteensä 229 sivua. Perässä tulivat Paavo Koskinen (163 sivua), Paavo Pajunen (151 sivua) ja Arvo Muuri (110 sivua). Herman Haapaniemen (91 sivua) ja Eero Lojanderin (85 sivua) kansiot jäivät edellisiä vain hieman ohuemmiksi. Polariksella saapuneista mutta Säipän kirjeessä erikseen nimeämättä jääneistä myös rovaniemeläinen Sulo Paaso sai oman mappinsa (83 sivua). Osa mappien materiaalista on jo ajalta ennen kohteidensa matkaa Espanjaan, mikä toki selittää myös näiden nimeämisen Säipän kiertokirjeessä. Heitä oli pidetty epäilyttävinä jo pidempään.

Ne, joista ei kertynyt riittävästi materiaalia omaan mappiin, vähintäänkin kortitettiin. Henkilökortteihin tavattiin kirjata perustietojen (henkilötiedot, ammatti, kotipaikka) ohella Valpon kannalta merkittävimmät seikat: saapuminen Espanjasta, osallistuminen vasemmistolaisiin tilaisuuksiin ja jäsenyydet ammattiyhdistyksiin, urheiluseuroihin ja kulttuurijärjestöihin;³⁷ myös aktiivisuutta kolmessa viimeksi mainitussa pidettiin epäilyttävänä. Kortituksia tehtiin pienemmästäkin syystä. Parhaimmillaan Valpolla oli peräti 500 000 henkilökorttia, ja joka kymmenes kansalainen oli kortitettu.³⁸

Valtiollinen poliisi tarkkaili Polariksella saapuneita miehiä ennen kaikkea julkisissa tiloissa ja tilaisuuksissa, joista jälkimmäisiä järjestettiin usein työväentaloilla. Espanjan-kävijät olivat

³⁶ Rislakki 1982, 70.

³⁷ Pääosaston henkilökortit, EK-Valpon arkisto.

³⁸ Rislakki 1982, 70.

loppuvuodesta 1938 ja alkuvuodesta 1939 tilaisuuksissa monesti kunniavieraina puhumassa kokemuksistaan ja näkemyksistään voimasuhteista Espanjassa, kuten Hautojärvi Kirjan talon puurojuhlassa joulukuussa 1938:

“Siitä huolimatta, että jouduin nyt palaamaan Espanjasta, tiedän olevani samassa taistelussa fascismia vastaan, vain taistelun luonne on muuttunut. Olen valmis milloin tahansa lähtemään sinne, missä taistellaan asein.”³⁹

Osaa, kuten Hautojärveä, Valtiollinen poliisi seurasi säännöllisemmin ja kirjasi havaintonsa kohteidensa tekemisistä pieniäkin yksityiskohtia myöten. Valpon etsivän havaintopäiväkirjassa helmikuulta 1939 Hautojärven kerrottiin keskustelleen toisen miehen kanssa kerrostalon eteisaulassa päällysvaatteet yllään. Saman vuoden lokakuussa Valpon tarkkailuraportin merkittävin huomio oli se, kuinka Hautojärvi oli mennyt toisen miehen kanssa Hämeentien ja Helsinginkadun kulmauksessa sijainneeseen ravintola Perämieheen, jossa Hautojärvi söi, seurassa ollut mies joi kahvit. Hautojärveä varjostettiin kadulla kuin vieraan vallan vakoojaa, ja myös hänen asuntoaan Kalliossa tarkkailtiin.⁴⁰

Hautojärvestä on toki lukuisia edellisiä tähdellisempiä huomioita vuodelta 1939. Helmikuussa “Madridin sankarin” kerrottiin aiheuttaneen eripuraa satamassa työväen keskuudessa ja terrorisoineen etenkin erästä tunnetun kommunistin Toivo Antikaisen valtiopetos oikeudenkäynnissä todistajana toiminutta satamatyöläistä.⁴¹ Toukokuussa Hautojärvi puolestaan osallistui äärioikeistolaista puoluetta Isänmaallista kansanliikkettä (IKL) vastustavaan mielenosoitukseen, jossa syntyi kahakka poliisin kanssa.⁴²

[S]itä, että mielenosoitus kääntyi poliisinvastaiseksi, vasemmistolaisten keskuudessa on kovin pahoitettu. Niinpä kiihkoutui sellainenkin tekijämies kuin Hautojärvi heittämään kiven poliisia kohti ja syöksymään lukuisan joukon mukana poliisiautoa kohden. Tarkoitus oli vapauttaa poliisin pidättämät miehet. Hautojärvi mainitsi sittemmin, että häntä suututti se, että poliisi löi erästä vastaan rimpuilevaa miestä.⁴³

Valpo sai samana vuonna tiedustelutietoa ilmiantajansa kautta siitä, että Hautojärvi ei uhmakkuudestaan huolimatta nauttinut suurta vastuuta kommunistisen puolueen sisällä. Puolueen sisäpiiriin Helsingissä kuulunut Juho Näränen⁴⁴ oli kuvaillut Hautojärveä

³⁹ Ilm. 17.12.1939, Hautojärven mappi, EK-Valpon arkisto.

⁴⁰ Ilm. 22.10.1939, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁴¹ Ilm. N:o 387, 16.2.1939, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁴² Ilm. N:o 1338/30.5.1939, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Rentola 1994, 186.

ilmiantajalle “hyväksi pojaksi” mutta puoluetta vaarantavalla tavalla innokkaaksi, minkä vuoksi Hautojärvi oli syrjäytetty puoluettehtävistä. Hautojärvi sai kuitenkin vastata varainkeruusta eli niin kutsutun puna-avun järjestämisestä. Enimmäkseen työmailla ja tapahtumissa suoritettujen rahakeräysten kohteina olivat Espanjan sisällissodan invalidit ja Koskisen kaltaiset tuomioitaan istuvat kommunistit.⁴⁵ Vaikka Hautojärven tiedettiin joutuneen sivurooliin puolueessa, häntä pidettiin selvästi vaarallisena miehenä Valtiollisessa poliisissa. Hautojärvi otettiin kuusi päivää edellä mainitun tiedustelutiedon kirjaamisen jälkeen Valpon kuulusteluun lokakuussa 1939, epäiltynä “osallisuudesta salaisiin puuhiin maan turvallisuutta vastaan”. Kuulustelussa hän kiisti harjoittaneensa kiihoitusta työmaalla tai häirinneensä kenenkään työrauhaa ja kertoi kannattavansa Suomen itsenäisyyttä, minkä jälkeen hänet vapautettiin.⁴⁶

Jo Hautojärven henkilömappia lukemalla voi huomata Suomen turvallisuuspoliittisen tilanteen kiristymisen syksyn 1939 aikana. Saksa ja Neuvostoliitto solmivat hyökkäämättömyyssopimuksen, johon liittyi myös Suomen etupiirijakoa koskeva lisäpöytäkirja, ja tilanne muuttui Suomen kannalta vaaralliseksi. Myöhemmässä Valpon apulaispäällikön Ville Pankon allekirjoittamassa ja sisäasiainministeriölle osoitetussa kirjeessä Hautojärven lokakuista pidätystä perusteltiin juuri Suomen ja Neuvostoliiton välisten neuvottelujen aiheuttamalla tilanteen kärjistymisellä, jolloin “katsoi valtiollinen poliisi välttämättömäksi kuulusteluja varten pidättää eräitä henkilöitä, joitten saatettiin epäillä aikaisemman toimintansa takia aiheuttavan vaaraa maan turvallisuudelle ja puolustuskuntoisuudelle”.⁴⁷

Tässä yhteydessä olennaista Pankon kirjeessä on se, kuinka henkilöistä luodut uhkakuvat olivat tiukasti riippuvaisia laajemmasta yhteiskunnallisesta kontekstista. Hautojärven kaltainen tekijä oli “välttämätöntä” ottaa kuulusteluihin, vaikka mikään hänen omassa toiminnassaan ei ollut olennaisesti muuttunut ennen pidätystä. Lokakuun 16. päivänä tehdyt kiinniotot olivat niin kutsuttuja Kekkosen kommunistipidätyksiä. Yhteensä 272 vasemmistolaista pidätettiin sisäpoliittisena varotoimena silloisen sisäasiainministerin käskystä. Aiempi sotiminen Espanjan tasavallan riveissä oli yksi peruste pidätyksille, kuten

---

⁴⁵ Tiedustelutieto 11.10.1939, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁴⁶ Ptk. N:o 98/39, 17.10.1939, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁴⁷ Ville Pankon kirje sisäasiainministeriölle keväällä 1940, s.a., Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

myös poliittisesta rikoksesta saatu tuomio.⁴⁸ Muun muassa Hautojärvi ja Eero Lojander täyttivät ehdoista molemmat.

Hautojärvi oli yksi silmätikuista,⁴⁹ mutta Valpolla liikenä aikaa ja miehiä myös muiden Polariksella saapuneiden tarkkailuun. Paljon huomiota Valpolta sai toinen Helsingin kalliolainen, Paavo Pajunen, joka kiersi puhujana ahkerasti työväentaloja ympäri Suomen järjestetyissä Espanjan-juhlissa.⁵⁰ Pajusen kertomukset sisällissodasta Espanjassa olivat iltojen ohjelmanumeroita muun muassa Helsingissä, Turussa, Seinäjoella, Lahdessa ja jopa Ruotsissa. Valpon Ville Pankko kuvaili Pajusta Yleisesikunnan valvontatoimistolle lähetetyssä kirjeessä seuraavasti:

Espanjan kansalaissotaan hallituksen joukoissa osallistunut ja siellä kersantiksi (eräitten kertoman mukaan jopa kapteeniksi) kohonnut helsinkiläinen kivityömies ... tiedetään osallistuneen kommunistiseen toimintaan, on ... ahkeraan esiintynyt puhujana vasemmistolaisissa juhlissa, jopa Ruotsissakin. Lisäksi hän on "Espanjan suomalaisten vapaaehtoisten omaisten vastaanotto- ja huoltotoimikunnan" puheenjohtaja sekä kuulunut Suomen pojat Espanjassa - nimisen kirjan toimikuntaan.⁵¹

Pankon kirje on ytimekkyydessään paljastava: Espanjan sisällissodassa tasavaltalaisten puolella taistellut, järjestöissä aktiivinen vasemmistolainen oli Valpon näkökulmasta liian vaarallinen henkilö Suomen sotaväkeen.

Herman Haapaniemestä Valpo sai ilmiantajaltaan vahvistuksen tiedolleen, jonka mukaan tämä oli käynyt Neuvostoliitossa ennen Espanjan-matkaansa. Reissu itään oli järjestynyt, kun Haapaniemi oli kertonut SKP:lle Etsivän keskuspoliisin hakevan häntä pidättääkseen.⁵²

Kun vp ei ole Haapaniemeä pidättänyt hänen Espanjasta tulonsa jälkeen, niin uskotaan hänen täydellisesti pettäneen puoluetta äsken mainitulla tavalla. Haapaniemi itsekin tuntuu tästä kepposestaan olevan apealla mielellä.⁵³

Kertomus saavutti Valtiollisen poliisin jo joulukuussa 1938 eli vain viikkoja Polariksen rantautumisen jälkeen. Kenties osittain sen takia Haapaniemeen ei näytä kohdistetun merkittävämpää tarkkailu- tai muuta toimintaa vuonna 1939 ennen talvisotaa. Hänet on

---

⁴⁸ Rentola 1994, 154.

⁴⁹ Rentola 1994, 216.

⁵⁰ Ilm. N:o 1287/23.5.1939, Pajusen henkilömappi; A.K.P. N:o 166/39, 3.8.1939; Ville Pankon kirje Yleisesikunnan valvontatoimistolle 16.12.1939, Pajusen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵¹ Ville Pankon kirje Yleisesikunnan valvontatoimistolle 16.12.1939, Pajusen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵² Ilm. 28.12.1938, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵³ Ibid.

henkilömäpin perusteella huomattu vain sattumalta julkisissa tilaisuuksissa ja muihin henkilöihin kohdistuvien tarkkailutehtävien yhteydessä. Haapaniemi toki pidätettiin kuulusteluihin 19. lokakuuta 1939 osana Kekkonen kommunistipidätyksiä, mutta laskettiin kuulemisen jälkeen vapaaksi.⁵⁴

Riihimäen varavankilassa tuomiotaan istuneen Paavo Koskisen ohella tukalinta Espanjasta saapumisen jälkeen oli luultavasti nuorella Arvo Muurilla. Hänen toimintansa SKP:ssä oli paljastunut, kun kommunistina tunnettu Tauno Taivainen oli ryhtynyt Etsivän keskuspoliisin ilmiantajaksi ja nimennyt Muurin puolueen mieheksi. Muuri oli ennen Espanjan-matkaansa (vuosina 1936–1937) järjestänyt SKP:n ohjeiden mukaisesti tovereita Tukholmassa järjestettyihin koulutuksiin, jotka Valpo tulkitsi “valtiopetokselliseen toimintaan” valmistavina. Muuri pakoili virkavaltaa kahteen otteeseen kevästä 1939 lähtien ja ylitti syytteen saatuaan rajan Torniossa.⁵⁵ Lopulta Statspolisen nappasi passittoman Muurin Tukholmassa lokakuussa 1939 ja lähetti tämän laivalla Turkuun. Muuri tuomittiin 15. joulukuuta Turun hovioikeudessa 2,5 vuoden kuritushuonerangaistukseen.⁵⁶

Valpon päällikön Paavo Säipän edellä mainittu tammikuinen kiertokirje saapuneista Espanjan-kävijöistä päättyi ohjeeseen mahdollisesta tiedonhankintakeinosta: “sopisi osastojen, sikäli kun espanjankävijöitä kotiutuu eri paikkakunnille tai muuten tavoitetaan, heitä puhutella lähinnä siinä mielessä, että solmittaisiin tiedottajayhteyksiä heidän kanssaan.”⁵⁷

Helsingissä, jossa suurin osa Polariksella saapuneista asui, ainakin yksi tällainen Säipän toivoma yhteys saatiin solmittua. Valpo sai seikkaperäistä tietoa Veikko Liimataiselta,⁵⁸ joka kaikesta päätellen ei nähnyt tarpeelliseksi noudattaa Koskisen paluumatkalla antamaa ohjetta, jonka mukaan piti “jättää kaikki sinne, mitä on”.⁵⁹ Valpon huhtikuussa 1939 tekemässä haastattelussa aiemmin innokkaaksi kommunistiksi ja Hautojärven tuttavaksi henkilökortissaan kuvailtu Liimatainen kertoi laveasti muun muassa muiden suomalaisten Espanjan-kävijöiden poliittisista näkemyksistä, edesottamuksista ja asemasta Espanjan tasavallan armeijassa sekä näiden kulkemista reiteistä Espanjaan. Liimataisen kertomusten perusteella Valpo sai koottua kymmeniä nimiä sisältäneen luettelon Espanjassa tasavallan

⁵⁴ Ptk. N:o 127/39, 19.10.1939, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵⁵ Kemin alaostaston ilm. VP:n po:lle 5.8.1939, Muurin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵⁶ Muurin kuulustelu Turussa 24.10.1939, Muurin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵⁷ Kiertokirje N:o 4, 20.1.1939, Joensuun alaostasto, EK-Valpo.

⁵⁸ Liimataisen haastattelu 19-20/4-39, 20.4.1939, Koskisen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁵⁹ Rentola 1994, 114.

puolella taistelleista suomalaisista. Liimataisen mukaan aatteen puolesta taistelevista erottautuivat erityisesti muun muassa Hautojärvi ja Koskinen, joista jälkimmäinen luultavasti taustansa ja johtajaominaisuuksien ansiosta toimi Espanjassa muihin suomalaisiin verrattuna selvästi korkea-arvoisimpana, kapteenina.⁶⁰

Valtiollisen poliisin arkiston perusteella Espanjan-kävijöiden ja Valpon keskinäisessä suhteessa loppuvuosi 1938 ja vuosi 1939 ennen loka-marraskuun kiivastunutta vaihetta olivat edellä kuvattuja Hautojärven ja Muurin tapauksia lukuun ottamatta verrattain rauhallista tietojen keräämisen aikaa. Tätä voi selittää yksinkertaisesti se, ettei Polariksella saapuneista Espanjan-kävijöistä suurin osa ollut yleisesti kiinnostunut kumouksellisesta vasemmistolaisesta toiminnasta.

Toinen selitys voi kuitenkin olla Suomen äärivasemmiston yleinen lomaannus 1930-luvun lopussa: Polariksella matkanneet Espanjan-kävijät olivat saapuneet Suomeen todellisuuteen, jossa Stalinin puhdistukset olivat ensin lomaannuttaneet SKP:n lähes täydellisesti, ja lisäksi Valpo oli marraskuussa 1938 tehdyillä pidätyksillään saanut äärivasemmiston vielä ahtaampaan yhteiskunnalliseen marginaaliin. Ylipäätään mitään merkittävää kumouksellista toimintaa ei vuonna 1939 näytä tapahtuneen. Tätä selittää se, että SKP:lla ei käytännössä katsoen ollut organisoitua toimintaa vuoden 1937 lomaannuksensa jälkeen, mitä oli vaikeaa myöntää ääneen myös toveripiireissä.⁶¹ Tämänkin takia on vaikea päästä selville siitä, millä tavoin Polariksen Espanjan-kävijät pitivät yhteyksiä SKP:hen tai Moskovaan ennen talvisotaa, jos pitivät mitenkään, ja missä määrin esimerkiksi Hautojärven toiminta oli osa pienen aktiivisen piirin oma-aloitteisuutta.

3.2 Asetus vapauden rajoittamisesta ja talvisota

Talvisodan syttymisellä oli kiihdyttävä vaikutus Valtiollisen poliisin toimenpiteisiin suhteessa Suomen äärivasemmistoon. Sodan ensimmäisenä päivänä 30. marraskuuta 1939 astui voimaan suojelulain nojalla annettu asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta. Tällä turvasäilöasetuksella Valpo sai eristää vaaralliseksi katsomiaan ihmisiä ”toistaiseksi” pelkkien omien epäilyjensä pohjalta.⁶² Luokittelua ykkösluokan suojelupidätettävistä oli tehty jo

---

⁶⁰ Liimataisen henkilökortti, Pääosaston henkilökortisto; Liimataisen haastattelu 19-20/4-39, 20.4.1939, Koskisen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁶¹ Rentola 1994, 189–190.

⁶² Rislakki 1982, 84.

lokakuussa.⁶³ Asetuksen nojalla Valpon esityksestä turvasäiliöön suljettiin 155 henkeä. Heidän vaarallisuutensa oli Rentolan mukaan lähinnä potentiaalista: turvasäiliöön suljettuja luokiteltiin muun muassa vakoilijoiksi, yhteys- ja etappitoimitsijoiksi sekä sotatavaratoimitsijoiksi, joista jälkimmäistä sovellettiin juuri Espanjan-kävijöihin.⁶⁴ Turvasäiliöön suljetut laskettiin vapaaksi yleisesti vasta viikkoja talvisodan päättymisen jälkeen.⁶⁵

Vaarallisimpaan ryhmään suojelupidätettävistä kirjattiin viisi pidätettyä, joihin lukeutui myös Polariksella saapunut Espanjan-kävijä, rovaniemeläinen Sulo Paaso. Paaso merkittiin sekä vakoilijaksi että sotatavaratoiminnan järjestäjäksi. Paaso oli saanut tuomion maanpetoksesta huhtikuussa 1933, kun hän oli 19-vuotiaana luvannut hankkia maksua vastaan Neuvostoliittoon vietävää tietoa muun muassa Lapin rajavartiostosta sekä Rovaniemen ja Kemijärven välisestä ratahankkeesta. Sen sijaan Espanjasta saapumisensa jälkeen Paason toiminnasta ei ennen 5. joulukuuta 1939 tehtyä suojelupidätystä ole merkintöjä Valpon arkistossa.⁶⁶ Rentolan tulkinnan mukaan Paaso pidätettiinkin juuri taustansa vuoksi.⁶⁷

Paason tavoin turvasäiliöön Polaris-joukosta päätyi helsinkiläinen Herman Haapaniemi, jonka Valpo otti talteen 16. joulukuuta ja siirsi Helsingin lääninvankilaan. Sieltä hänet siirrettiin edelleen Tammisaaren pakkotyölaitokseen. Vapaaksi Haapaniemi pääsi vasta huhtikuun alussa, viikkoja talvisodan päättymisen jälkeen.

Haapaniemi oli hyvin iloinen vapautumisestaan ja sanoi nyt kyllä ymmärtävänsä turvasäiliöön sulkemisensa. Aikaisemmin pidätystilaisuudessa Haapaniemi sanoi luulleensa, että hänet viedään ammuttavaksi. Vasta Tammisaareen jouduttuaan hän sanoi varmistuneensa siitä, että tällaisesta toimenpiteestä ei voinut olla kysymys.⁶⁸

Eero Hautojärvi sen sijaan painui maan alle ja onnistui välttelemään viranomaisia aina talvisodan loppuun asti. Hautojärveä etsittiin aktiivisesti ja hänet etsintäkuulutettiin 30. tammikuuta 1940.⁶⁹ Lopulta Valpo tavoitti piilostaan uskaltaneen Hautojärven

---

⁶³ Apulaispäällikkö Ville Pankon puhelinsanoma kaikille osastoille 19.10.1939, Joensuun alaosasto, EK-Valpon arkisto.

⁶⁴ Rentola 1994, 185.

⁶⁵ Esim. Paason kuulustelu 8.4.1940 Oulun lääninvankilassa, Paason henkilömappi; Haapaniemen ilmoittautuminen vp:ssa 2.4.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁶⁶ Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁶⁷ Rentola 1994, 186.

⁶⁸ Haapaniemi ilmoittautui Valpolle Helsingissä 2.4., ilmoitus kirjattu 10.4.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁶⁹ Hautojärven etsintäkuulutus Poliisisanomissa 30.1.1941, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

kuulusteluihin vasta sodan päättymispäivänä 13. maaliskuuta. Rentolan mukaan Valpoa kiinnosti erityisesti toisen käden tieto Hautojärven ja 5–6 miehen suksiretkestä, jonka kohteena olisi ollut Neuvostoliitto tai Pohjola talvisodan alkuvaikeina.⁷⁰ Hautojärvi kertoi Valpolle olleensa koko ajan Helsingissä ja yöpyneensä 2–3 yötä kerrallaan eri paikoissa. Hän ei kuitenkaan halunnut kertoa tarkemmin toiminnastaan talvisodan aikana kuulustelijoiden “toistetuista kehoituksista” huolimatta.⁷¹

Nuori, vuonna 1918 syntynyt Espanjan-kävijä ja merimies Voitto Ensio Liljander ei kuulunut suojelepidätettävien joukkoon, mutta hänet vietiin kuulusteluihin ja hänen kotonaan suoritettiin etsintä 22. joulukuuta 1939. Valpon kiinnostus Liljanderia kohtaan heräsi vasta, kun Liljanderin tädin mies kävi tekemässä ilmiannon epäilyksistään. Tädin mies uskoi Liljanderin puuhailevan kommunistien asioissa, koska tämä oli taistellut Espanjassa “bolsevikkien puolella” ja oli sittemmin tavattu liikkumassa Viipurinkadun-kotinsa nurkilla “kommunisteiksi tunnettujen henkilöiden seurassa”.⁷² Koska omin päin Espanjaan päätyneen Liljanderin SKP-yhteyksistä ei ollut mitään näyttöä, hänet vapautettiin kuulustelua seuranneena päivänä. Kuulusteluissa Liljander oli arvellut voivansa näyttää rintamalla, pystyykö taistelemaan Suomen puolesta.⁷³ Jatkosodassa panssarilaiva Ilmarisen matruusina toiminut Liljander sai surmansa 23-vuotiaana 13. syyskuuta 1941, kun laiva törmäsi miinaan ja upposi Utön edustalla. Valpon henkilökorttiin merkittiin: “katosi Ilmarisen tapauksen yhteydessä”.⁷⁴

Talvisodassa rintamalle joutui aiemmin Valpon ilmiantajaksi ryhtynyt Veikko Liimatainen, joka palveli alikersanttina ja kaatui Kannaksella 2. helmikuuta 1940.⁷⁵ Saman kohtalon ja lähes samassa paikassa Liimataisen kanssa koki nuori merimies Reino Dufva, noin kuukautta myöhemmin maaliskuussa 1940.⁷⁶

Liimataisen ja Dufvan tavoin rintamalle Kannakselle joutui kenties yllättävästi myös Paavo Pajunen, mikä saattoi olla Valtiollisen poliisin näkökulmasta puhdas erehdys. Edellä lainattu apulaispäällikkö Ville Pankon kirje Yleisesikunnan valvontatoimistolle oli sen sävyinen, että Pajunen kuuluisi palveluksen sijaan paremminkin turvasäilöön, vaikka niin suoraan asiaa ei

⁷⁰ Rentola 1994, 186–187.

⁷¹ Kuulustelupöytäkirja 2.4.1940, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁷² Ilmoitus N:o 1/11.12.1939 liitettynä, ptk. N:o 144/39, Liljanderin kuulustelupöytäkirja 22.12.1939, EK-Valpon arkisto.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Liljanderin henkilökortti, Pääosaston henkilökortit, EK-Valpon arkisto.

⁷⁵ Liimataisen henkilökortti, Pääosaston henkilökortit, EK-Valpon arkisto.

⁷⁶ Dufvan henkilökortti, Pääosaston henkilökortit, EK-Valpon arkisto.

sanota.⁷⁷ Tilaa jää ainakin spekulatiolle, oliko Pajunen yksinkertaisesti unohtunut Valpon säilöttävien listalta. Joka tapauksessa Pankon varoitteleva kirje saapui liian myöhään. Pajunen oli jo joutunut rintamalle ja osoittanut Valpossa heränneet epäilykset oikeaksi. Viipurin osasto ilmoitti 30. joulukuuta Valpon pääosastolle, kuinka “tunnettu kommunisti SKP-läinen, Espanjan sotaan osaaottanut Paavo Pajunen, synt. 18.2.1904, on Kannaksella olevista joukoistamme loikkannut toiselle puolelle ja lienee liittynyt Kuusisen muodosteilla olevaan ‘kansan armeijaan’”.⁷⁸ Loikkaus oli tapahtunut jo 14. joulukuuta ja Pajusen henkilömapiin perusteella tämä oli kohdannut kuolemansa noin viikko tämän jälkeen taisteluissa osana kukistettua “ryssän partiota”:

[O]li huomattu, että yksi miehistä eli vielä. Lähemmin miestä tarkastaessa, huomattiin miehen olevan Pajunen. Suomalaiset olivat ampuneet Pajusen siihen paikkaan.⁷⁹

Pajusen loikkauksen vuoksi hänen vaimonsa Jenny Pajunen lisättiin Helsingissä suojelupidätettävien listoille.⁸⁰

Pajusen tapausta lukuun ottamatta Polaris-joukon toiminnasta ei talvisodankaan aikana paljastunut merkittävää kumouksellisuutta, mikä istuu valtakunnalliseen kokonaiskuvaan. Rentolan mukaan talvisodan aikana ei pidätetty yhtäkään siviilihenkilöä epäiltynä “poliittisesti motivoituneesta konkreettisesta teosta Suomen sodankäyntiä vastaan”.⁸¹ Osaksi se johtui samoista syistä kuin verrattainen hiljaiselo ennen talvisotaa: SKP oli lamaantunut Stalinin puhdistusten jälkeen, ja muun muassa rahahanat sekä yhteydet Moskovasta olivat suljettu. Toinen merkittävä vaikutin saattoi olla myös yleinen suhtautuminen talvisotaan: Neuvostoliiton hyökkäyssotaa ei pidetty oikeutettuna edes vasemmiston keskuudessa. Näin ollen paatuneiden puoluemiesten rivit ja toimintamahdollisuudet harvenivat entisestään. Tunnetusti myös muun muassa SKP:n pääsihteerinä toiminut Arvo Tuominen muutti mielensä Neuvostoliiton ja Stalinin suhteen puhdistusten ja talvisodan vuoksi.⁸²

⁷⁷ Ville Pankon kirje Yleisesikunnan valvontatoimistolle 16.12.1939, Pajusen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁷⁸ Viipurin alaosasto kirje N:o 2577/1939 Valpon pääosastolle 30.12.1939.

⁷⁹ Tied. Toivo Kallion ilmoitus 9/1-40, Pajusen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁸⁰ Rentola 1994, 185.

⁸¹ Rentola 1994, 184.

⁸² Tuominen 1971, 218.

4 Väli rauha, vasemmiston vastaisku ja jatkosota

4.1 Suomen–Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura

Talvisodan jälkeen niin kutsutun väli rauhan aikana ääri vasemmiston toiminta elpyi ja Valtiollisen poliisin otteet vastaavasti kovenivat.⁸³ Eräänlaiseksi vasemmiston vastaiskuksi nousi Suomen–Neuvostoliiton ystävyyden ja rauhan seura (SNS), jota johti entinen kansanedustaja ja talvisodan aikana turvasäilötty Mauri Ryömä. Hänen suojelupidätyksensä johtui ministeri Väinö Tanneria ja Suomen valtiojohtoa kritisoineen kirjeestä. Ryömä oli näkyvin hahmo siinä vasemmiston osassa, joka piti Tanneria syypäänä talvisotaan ja joka ei ollut menettänyt uskoaan Neuvostoliittoon Tuomisen tavoin.

Sosialidemokraateista liian vasemmistolaisena erotettu Ryömä kuului nuorisjärjestö Akateemisen Sosialistiseuran aktiiveihin ja päätoimitti seuran julkaisua *Soihtu*. Suomen–Neuvostoliiton ystävyyden ja rauhan seura perustettiin *Soihdun* toimituksessa 22. toukokuuta 1940, ja paikalla perustamiskokouksessa oli toistakymmentä henkilöä, Polariksella saapuneista ainakin Eero Hautojärvi ja Herman Haapaniemi sekä muun muassa Paavo Pajusen leski Jenny.⁸⁴ Rentolan mukaan perustajiensa kokoonpanon puolesta seuran nimeksi olisikin “parhaiten sopinut Espanjan entisen tasavallan ystävät”⁸⁵ – Espanjan sisällissota oli päättynyt huhtikuussa 1939 Francon joukkojen voittoon. SNS:n johtoon valittiin puheenjohtaja Ryömän ohella varapuheenjohtajaksi Espanjan-kävijä Lauri Vilenius.⁸⁶ Rislakin mukaan perustajiin ei sen sijaan lukeutunut organisatorisesti merkittäviä kommunisteja, toisin sanottuna SKP:ssä korkeassa asemassa olevia.⁸⁷

SNS:n muoto järjestönä oli puolestaan Haapaniemen mukaan hänen oma keksintönsä. Haapaniemi oli Espanjan sisällissodassa tutustunut paikalliseen ystäväseuraan *Amigos de la Unión Sovieticaan*, josta SNS:n suomenkielinen nimikin oli mukailtu. Rentolan tulkinnan mukaan johtoajatus yleisemmän vasemmistoliikkeen perustamisesta oli kuitenkin Ryömän.⁸⁸ “Sellaiset Espanjankävijät kuin Herman Haapaniemi, Eero Hautojärvi ym. ovat SNS:n uutteria puuhamiehiä, vaikka eivät johtokuntaan kuulukaan”, oli Valpon ilmiantajan näkemys

---

⁸³ Lackman 2009, 243.

⁸⁴ Rislakki 1982, 81.

⁸⁵ Rentola 1994, 219.

⁸⁶ Vilenius ei ollut palannut Suomeen S/S Polariksella, vaan ilmeisesti vasta tammikuussa 1939.

⁸⁷ Rislakki 1982, 81.

⁸⁸ Rentola 1994, 218.

heinäkuussa 1940.⁸⁹ Haapaniemi tästä huolimatta sai SNS:n jäsenkirjaansa numeron 1,⁹⁰ minkä voi tulkita tukevan hänen kertomustaan.

SNS:stä muodostui Suomen valtiojohdon ja Valtiollisen poliisin kannalta kiusallisen suosittu valtakunnallinen vasemmistolainen liike. SNS:n kokoukset ja mielenosoitukset saivat kansaa liikkeelle niin Helsingissä kuin muuallakin ympäri Suomea, ja 115 paikallisosaston avulla seura ehti hankkia “julkisesta jarrutuksesta”⁹¹ huolimatta viidessä kuukaudessa yli 35 000 maksavaa jäsentä.⁹² Helsingissä jäseniä kertyi niin paljon, että kaupunki täytyi jakaa kuuteen piiriin, jotta kokousten järjestäminen olisi ylipäättään mielekästä. Esimerkiksi Kallio sai kaksi alaosastoa.⁹³

Tarkasteltavasta Polaris-joukosta Haapaniemen ja Hautojärven lisäksi SNS:n toimintaan joko aktiivisesti tai vähintään maksavana jäsenenä osallistuivat ainakin Eero Lojander (Valpo tunnisti hänet eri tilaisuuksissa Helsingissä),⁹⁴ Sulo Paaso (Rovaniemen paikallisosaston rahastonhoitaja),⁹⁵ Armas Ojanen (Vaasan osaston jäsen)⁹⁶ ja Voitto Liljander (liittyi jäseneksi Turussa)⁹⁷. Kuusi SNS:n jäsentä muodostavat varsin huomattavan osuuden 20 saapuneesta varsinkin, kun ottaa huomioon, että joukosta Paavo Pajunen, Veikko Liimatainen ja Reino Dufva olivat kaatuneet talvisodassa ja että Arvo Muuri ja Paavo Koskinen istuivat kesällä 1940 vielä vankeustuomioitaan. Näiden lisäksi aiemmin mainitsematta jääneet Erik Hakamäki ja Erik Poikulainen olivat lähteneet Suomesta Pohjois- ja Etelä-Amerikkaan jo ennen talvisotaa. Jäljelle jääneistä 13:sta siis ainakin kuusi oli SNS:n jäseniä.

SNS ja sen suosio olivat ongelmallisia Suomen viranomaisille monesta eri syystä. Ensinnäkin seuran kaikilta tasoilta löytyi tunnettuja kommunisteja ja skp:läisiä ja sen suhteet Neuvostoliittoon vaikuttivat lämpimiltä muutenkin kuin seuran julkaisemassa propagandassa: Neuvostoliiton lähetystö niin kuin myös maan lehdistö osoittivat suurta mielenkiintoa ystävyysseuraa kohtaan.⁹⁸ Toinen syy oli tiiviisti sidoksissa ensimmäiseen: Suomi oli joutunut taipumaan raskaisiin rauhannehtoihin talvisodan jälkeen, ja Neuvostoliitto painosti

---

⁸⁹ Ilmoitus 27.7.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁹⁰ Valpon kirje sisäasiainministeriölle 16.8.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁹¹ Rislakki 1982, 82.

⁹² Upton 1970, 147.

⁹³ Ilmoitus 27.7. 1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁹⁴ Lojanderin kuulustelupöytäkirja 29.3.1941, Lojanderin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁹⁵ Paason kuulustelupöytäkirja 25.9.1940, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

⁹⁶ Ojasen henkilökortti, Pääosaston henkilökortit, EK-Valpon arkisto.

⁹⁷ Liljanderin henkilökortti, Pääosaston henkilökortit, EK-Valpon arkisto.

⁹⁸ Upton 1970, 148; Rentola 1994, 237; Upton 1970, 149.

juhannuksena 1940 uusilla vaatimuksilla Petsamoon, Ahvenanmaahan ja myöhemmin myös Hankoniemen kauttakulkuun liittyen.⁹⁹ Samaan aikaan Neuvostoliitto oli miehittänyt Baltian maat 17. kesäkuuta, mikä aiheutti suoranaista paniikkia myös Suomessa. SNS sitä vastoin suhtautui julkilausumissaan Baltian maiden tapahtumiin ihailevasti.¹⁰⁰

SNS:n toiminta kiihtyi Helsingissä heinäkuun lopussa, kun seuran Kallion I osasto kokoontui Kirjan talolla 29. heinäkuuta. Valpon kuusisivuisen selostuksen mukaan paikalle oli saapunut noin 450 henkeä, ja läsnä olivat muun muassa Ryömä, Vilenius, Hautojärvi ja kokouksen puheenjohtajana toiminut Haapaniemi. Paikalla ollut komisario Salmio yritti ensin hajottaa kokouksen muutoseikkoihin vedoten, mutta kun perustelut eivät kelvanneet Haapaniemelle ja muulle kokousväelle, Salmio kutsui sisään 20 konstaapelia ja ilmoitti hajottavansa kokouksen.¹⁰¹ Rentolan tulkinnan mukaan poliisien toteuttama hajottamiskäskey oli tullut “ylempää”.¹⁰² Kokouksen hajottamisesta aiheutunut levoton tunnelma purkautui Kirjan talon ulkopuolella väkivaltaisiksi yhteenotoiksi kokousväen ja virkavallan välille.

Poliisit olivat pakoitettuja paljastamaan patukat järjestyksen palauttamiseksi, siinä kuitenkin täysin onnistumatta. Eero Hautojärvi tuli myös paikalle, esiintyen uhkaavasti poliiseja kohtaan, mutta häntä ei kuitenkaan saatu pidätetyksi. Ilmeisesti poliisit vähälukuisuutensa takia eivät uskaltaneet ryhtyä tarmokkaampiin toimenpiteisiin pahimpien räyhääjien pidättämiseksi. Yleisö piti koko ajan suurta melua huutaen mm.: “Alas tannerilaiset”, “saatanan lahtarit”, “Eläköön neuvosto-Suomi”, “eläköön punakaarti”, “Eläköön vallankumous”...¹⁰³

Kokous oli muuttunut mielenosoitukseksi, joka alkoi tehdä kulkua ensin Hakaniementorille ja sieltä ilmeisesti yksittäisestä ehdotuksesta innostuneena kohti Neuvostoliiton lähetystöä “hakemaan oikeutta”. Matkan varrella syntyi kahakoita, ja keskikaupungilla yleisöä kertyi seuraamaan tapahtumia.

Lopullisesti kulkue saatiin pysäytetyksi vasta Erottajalla Bulevardin kulmassa. Tällöin osa mielenosoittajista siirtyi Erottajan yli Uudenmaankadulle missä syntyikin vakavampia kahakoita. Tässä Eero Hautojärvi kehoitti mielenosoittajia murtamaan poliisiketjun. Itse hän sen muutamien muiden kanssa onnistuikin tekemään rynnähtyään kiilassa poliisiketjua vastaan, sekä pääsi Annankadulle saakka. Siellä oli kuitenkin vastassa toisia poliiseja apunaan virkapukuisia res-upseereita ja jokunen siivilihenkilökin, jotka takaa-ajon jälkeen saivat

---

⁹⁹ Rentola 1994, 28.

¹⁰⁰ Rentola 1994, 229–230.

¹⁰¹ Ilm. 30.7.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁰² Rentola 1994, 246.

¹⁰³ Ilm. 30.7.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

Hautojärven pidätetyksi. Hautojärvi saatiin pidätetyksi vasta väkivaltaa käyttämällä.¹⁰⁴

Valpon selostuksen mukaan lukuisten pidätysten jälkeen mielenosoitukset ja mellakat rauhoittuivat lopulta illan tullen. Seuraavana aamuna sisäministerin hyväksymänä Valtiollinen poliisi haki turvasäilöön SNS:n johtokunnan miesjäsenet, kuten Ryömän ja Vileniuksen.¹⁰⁵ SNS vastasi uhmakkaasti uusilla kokouskutsuilla ja mielenosoituksilla, joista seurasi uusia pidätyksiä. Jopa Neuvostoliiton ulkoministeri Molotov otti kantaa Suomen viranomaisten kohteluun ystävyysseuraa kohtaan. Elokuun 1. päivänä 1940 pitämässään puheessa Molotov ilmaisi, että Suomen viranomaisten ehkäisevä suhtautuminen SNS:ää kohtaan vahingoitti Suomen ja Neuvostoliiton suhteita.¹⁰⁶ Suomen hallitus vastasi rajoittamalla kansalaisten kokoontumisvapautta: yli 30 hengen kokoukset asetettiin luvanvaraisiksi, mikä teki SNS:n ulkona järjestetyistä kokouksista ja mielenosoituksista laittomia.¹⁰⁷

SNS:n elokuun alun mielenosoitusten seuraukset olivat kylmääviä. 2. elokuuta jälleen Kirjan talolla järjestetyn kokouksen ja sitä seuranneen väkijoukon hajottamisen yhteydessä amerikansuomalainen vapaaehtoinen, joka oli myöhästynyt talvisodasta, ampui Toisen linjan kallioilla SNS:n järjestysmiehenä toimineen muurari Sigfrid Brumanin. Brumanin 11. elokuuta järjestettyjen hautajaisten saattueeseen osallistui arviolta pari tuhatta ihmistä.¹⁰⁸ Valpon ilmiantaja tunnisti väkijoukosta tunnettuja kommunisteja ja nimesi yhtenä Eero Lojanderin.¹⁰⁹

Edellä mainittuna hautajaispäivänä SNS:n ja viranomaisten väliset väkivaltaisimmat yhteenotot olivat jo ehtineet saavuttaa huippunsa. Helsingin Hakaniementorin ääriään myöten täyttänyt mielenosoitus viisi päivää aiemmin eli 6. elokuuta 1940 oli päättynyt kaaokseen, kun torin laidalla ollut valtava halkopino sytytettiin tuleen.¹¹⁰ Tätä seuraavana päivänä Turussa poliisit avasivat tulen kiviä heitelleitä mielenosoittajia kohti. Sairaalaan joutui 17 haavoittunutta, ja yksi sivullinen kuoli.¹¹¹

---

¹⁰⁴ Ilm. 30.7.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁰⁵ Rentola 1994, 246.

¹⁰⁶ Upton 1970, 149.

¹⁰⁷ Rentola 1994, 249.

¹⁰⁸ Rentola 1994, 250.

¹⁰⁹ Ilm. 18.8.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹¹⁰ Rentola 1994, 249; Rislakki 1982, 83.

¹¹¹ Rentola 1994, 250.

Elokuun alun tapahtumien seurauksena Valtiollisen poliisin päällikkö Paavo Säippä, jota oli kritisoitu liian veltoksi ja helläkäitiseksi SNS:n suhteen, kiristi otteita.¹¹² Seuranneissa pidätyksissä napattiin lisää SNS:n johtoväkeä ja tällä kertaa myös Eero Hautojärvi, joka tavoitettiin Kivinokan kesämajastaan 7. elokuuta sekä Herman Haapaniemi, joka haettiin kotoaan 10. elokuuta.¹¹³ Kumpikin heistä suljettiin turvasäilöön “valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavasta toiminnasta” 16. elokuuta.¹¹⁴ Turvasäilöön suljettiin elokuun puolivälissä kaikkiaan 28 henkeä, joista peräti viisi oli Espanjan-kävijöitä.¹¹⁵

Rovaniemeläinen SNS:n alaosaston rahastonhoitaja Sulo Paaso ehti olla vapaalla jalalla puoli vuotta siitä, kun hänet vapautettiin talvisodan jälkeen: Valpo pidätti Paason ja passitti turvasäilöön Oulun lääninvankilaan 27. syyskuuta 1940.¹¹⁶

Osallistunut Espanjan kansalaissotaan. Ollut turvasäilössä 9/12-39-30/4-40 välisen ajan. SNS:n alaisen osaston perustajia ja toiminnan järjestelijöitä Rovaniemellä. SNS:n varjolla harjoitettavan kommunistisen salapuhailun tärkeimpiä johtomiehiä Rovaniemellä. Syytä pitää maan turvallisuudelle erittäin vaarallisena miehenä.¹¹⁷

Johtohenkilöidensä pidättämisestä huolimatta SNS:n toiminta jatkui talveen asti ja jossain määrin vielä senkin jälkeen, kun se julistettiin laittomaksi järjestöksi 23. joulukuuta 1940 Helsingin raastuvanoikeudessa, mutta käytännössä Suomen viranomaiset olivat onnistuneet murskaamaan valtavan suosion saaneen ja kommunistisia aineksia sisältäneen vasemmistolaisliikkeen vuoden loppuun mennessä.¹¹⁸ Polariksella saapuneista 20 Espanjan-veteraanista vuoden 1940 lopussa vankilassa joko tuomiotaan tai turvasäilöttynä istui neljännes: Koskinen, Muuri, Hautojärvi, Haapaniemi ja Paaso.

4.2 Osasto Pärmin työleiri ja turvasäilöt

Vaikka Valtiollinen poliisi lopulta onnistui eristämään SNS:n näkyvimmat aktiivit turvasäilöön ja pysäyttämään uhkaavaltakin näyttäneen vasemmistoliikkeen nousukiidon, työ oli vielä viimeistelemättä. Paavo Säippä sai lähteä Valpon päällikön tehtävästään tammikuussa 1941. Sisäasianministeri Ernst von Born nimitti Säipän tilalle Valpon

¹¹² Rislakki 1982, 82.

¹¹³ Ilmoitus 8.8.1940, Hautojärven mappi; Ilm. 10.8.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹¹⁴ Hautojärven ja Haapaniemen henkilömappit 16.8.1940, EK-Valpon arkisto.

¹¹⁵ Rentola 1994, 250.

¹¹⁶ Kemin osaston tiedotus po:lle 26.9.1940, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹¹⁷ KD. N:o 1175/1745-40. Päällikkö Paavo Säipän kirje sisäasiainministeriölle. 13.1.1941, Paason henkilömappi. EK-Valpon arkisto.

¹¹⁸ Upton 1970, 151-125.

päälliköksi Arno Anthonin, mahdollisesti sisäasianministeriön ylimääräiseksi esittelijäksi aiemmin nimetyn Esko Riekin vaikutuksesta. Jo ennen Säipän lähtöä oli käyty neuvottelu “kommunistien hoitamiseksi” von Bornin järjestämänä ja Mannerheimin toivomuksesta ennen kuin uusi sota Neuvostoliiton kanssa alkaisi.¹¹⁹ Turvasäilöläisten määrä 9. tammikuuta oli vielä maltillinen 109, mutta sotilasviranomaisia edustaneen eversti Lauri Leanderin mielestä turvasäilöön piti ottaa vielä 500–600 henkilöä lisää.¹²⁰

Uudet suojelupidätettävien listat valmistettiin Valpossa SNS:n toimintaan osallistuneiden pohjalta,¹²¹ mikä tarkoitti Espanjan-kävijä Eero Lojanderin kannalta Valpon suorittamaa kuulustelua ja kotietsintää 17. maaliskuuta 1941 ja lopulta turvasäilöön sulkemista 29. maaliskuuta. Hänen todettiin lähteneen “tietävästi SKP:n värväyksestä” Espanjan kansalaissotaan sekä seurustelleen Helsingissä “jatkuvasti tunnettujen kommunistien kanssa”. Lisänäytöiksi katsottiin muun muassa osallistuminen Brumanin hautajaisiin ja SNS:n toimistolla annettu rahalahjoitus poliittisille vangeille.¹²²

Lojanderin kaltaisten rivitekijöiden suojelupidätykset osoittivat, ettei Suomessa jätetty mitään sattuman varaan ennen jatkosodan alkamista.¹²³ Tässäkin mielessä talvisota ja jatkosota poikkesivat luonteeltaan toisistaan: kun suojelupidätykset syystalvella 1939 alkoivat pikaisesti säädetyn asetuksen nojalla vasta sodan syttymisen jälkeen, kesällä 1941 kaikkein vaarallisimmaksi luokitellut kommunistit oli jo hyvissä ajoin saatu eristettyä muusta yhteiskunnasta.

Tutkielman kannalta 25. kesäkuuta 1941 alkanut jatkosota muodostaa merkillisen viimeisen vaiheen: panssarilaiva Ilmarisen uppoamisessa syyskuussa 1941 kaatunutta Voitto Liljanderia lukuun ottamatta kaikki Valpossa tarkemmin seuratut Polaris-joukon miehet olivat joko kuolleet talvisodassa, istuivat vankeustuomiotaan tai päätyneet turvasäilöön. Valpon näkökulmasta ja Espanjan-kävijöiden muodostaman turvallisuusuhan arvioimisen kannalta tapahtui siis vain vähän käännteitä, mutta jotain kuitenkin. Merkittävin mullistus oli aiemmin huippuvaaralliseksi luokitellun Sulo Paason aatteellinen mielenmuutos ja halu lähteä rintamalle taistelemaan.¹²⁴

---

¹¹⁹ Lackman 2009, 240.

¹²⁰ Rentola 1994, 291.

¹²¹ Rentola 1994, 291.

¹²² Päällikkö Anthonin kirje sisäasianministeriölle 4.4.1941, Lojanderin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹²³ Rentola 1994, 291.

¹²⁴ Päämajan valvontaosaston ilmoitus N:o 13/IV AK 34/48, 26.2.1942, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

Sulo Paaso, Eero Hautojärvi ja Eero Lojander päätyivät yhteensä 289 turvasäilöläisen joukossa syyskuussa muodostettuun Osasto Pärmin riveihin. Tämä osasto oli perustettu ajatuksesta, että mahdollisimman monet asekuntoiset miehet pitäisi toimittaa rintamalle. Poliittisista syistä turvasäilöön suljettujen miesten lähettäminen rintamalle oli seurauksiltaan kohtalokasta, sillä 53 miestä loikkasi lyhyessä ajassa puna-armeijan puolelle. Edellä mainittua kolmea miestä ei joukossa kuitenkaan ollut, sillä heidät sijoitettiin 25 vaarallisimman miehen riveissä työleirille, aseettomina linnoitustöihin Kannakselle.¹²⁵

Työleirillä Paaso joutui Hautojärven silmätikuksi ja epäsuosioon. Puolustusvoimien yleisesikunnan valvontaosaston raporteissa kerrottiin, kuinka Hautojärvi oli pilkannut Paasoa “ohranaksi”.¹²⁶ Toveripiireissä tämä loukkaus sisälsi syytöksen aatteen pettämisestä, mahdollisesti jopa ilmiantajaksi ryhtymisestä. Maaliskuussa 1942 työleirillä vierailut ja siellä kuulusteluja tehnyt Valpon virkailija huomasi hänkin Paasossa muutoksen.¹²⁷

Osoitti muuttumisen oireita vaikka kielsi tietoisesti olleensa SKP:ssä. Espanjaan lähdöstään selitti, että “tuntematon henkilö antoi osoitteen Tukholmaan”, johon paikkaan matkalla piti ottaa yhteys, mutta väitti, ettei hänellä olisi muka ollut aavistustakaan siitä, että kys. olisi SKP-järjestely. Myönsi olleensa mukana yhteiskunnan vastaisessa, lainvastaisessa toiminnassa. “Olisin, jos todella käskettäisiin, valmis ase kädessä tappelemaan ryssä vastaan” ... Tuntuu, kuin saattaisi Paaso tehdä täydellisenkin eron komm. leiristä.¹²⁸

Huhtikuussa 1942 Paaso katsottiin jo aiheelliseksi siirtää muualle. “Allekirjoittaneen käsityksen mukaan voitaisiin Paaso siirtää kokonaan pois “25” ryhmästä. Hän itse on esittänyt olevansa valmis lähtemään vaikkapa rintamalle, jossa muuten on hänen viisi veljeäänkin.”¹²⁹ Lopulta Paaso pääsi vapaaksi työpalveluvollisuudesta ja turvasäilöstä vasta syksyllä 1943, kun hän oli saanut kattavissa kuulusteluissa vakuutettua niin päämajan valvontaosaston kuin Valponkin siitä, että oli luopunut kommunistisesta aatteestaan. “Valtiollisen poliisin mielestä olisi hyvinkin suotavaa järjestää Paasolle tilaisuus päästä eroon nykyisestä seurastaan”, päällikkö Arno Anthoni kirjoitti valvontaosaston vakoilutoimistolle. Paaso määrättiin kotijoukkoihin syyskuussa 1943,¹³⁰ mikä on selvä osoitus siitä, että myös Valpossa oli valmiutta tarkastella kantoja kohteistaan, eikä näille luodut leimat olleet välttämättä pysyviä. Paason tapauksessa turvaamistoimien purkaminen katsottiin myös vaikutusmielessä

¹²⁵ Rentola 1994, 361–362.

¹²⁶ Valvontaosaston ilmoitus 26.2.1941, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹²⁷ Ilm. N:o 401/5.3.1942, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹²⁸ Ilm. N:o 401/5.3.1942, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹²⁹ Valvontaosaston ilmoitus 40/42, Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹³⁰ Päämajan komento-osaston määräys 29.9.1943 Paason henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

kannattavaksi: jos poliittisella kannanmuutoksella sai ansaittua vapautensa, ehkä muutkin turvasäilötyt alkaisivat esimerkistä innostuen pohtia oman aatteensa järkähtämättömyyttä.

Kannaksen työleirillä kaksikko Eero Hautojärvi–Eero Lojander sen sijaan keksi toisen keinon päästä maistamaan hetkellistä vapaudentunnetta. Kumpikin miehistä päätti viedä puolisonsa vihille lokakuussa 1941, mistä seuraisi sotaväessä myönnettävää lomaa. Tästä kuviosta kysyttiin myös Valpon mielipidettä.

Huomautin, ettei Valpolla ole mitään tekemistä loman myöntämisen suhteen, mutta toivomme, että miehet pysyisivät siellä, missä ovat. Ja jos lomaa saavat, niin mahdollisimman lyhyeksi aikaa.¹³¹

Valpon apulaispäällikkö Ville Pankko kuittasi viestin: “Ilm. lomapäivistä po:lle [pääosasto], jos kerittäisiin ehkä postata. Ha on keljuimpia miehiä.” Valpon kannasta huolimatta sekä Hautojärvi että Lojander pääsivät kahden päivän mittaisille vihkilomille Viipuriin, joskin eri aikoina.¹³²

Kannaksen työleirillä Päämajan valvontaosaston tekemät havainnot Hautojärvestä olivat yhteensopivia Valpon aiempien arvioiden kanssa. Häntä kuvailtiin “kiivaana” ja “teoreettisia tietoja vailla olevana vaistovaraisena kommunistina”, joka uskoi sodassa Neuvostoliiton voittoon.¹³³ Jos Valpon virkailija kuulustelukäynnillään helmikuussa 1942 oli huomannut Paasossa muutoksen, Hautojärvi oli entisensä.

Puhuttelun ensi hetkestä lähtien osottautui kiihkeäksi ja ryöhkeäksi. Kielsi koskaan kuuluneensa SKP:hen. Tiedusteluun, miksi lähti Espanjaan, vastasi: “Mitäpä siitä, miksi Espanjaan meni. Eduskunta on siinä suhteessa antanut vapauttavan päätöksen, joten ei kai siitä sen enempää”.¹³⁴

Lojander sen sijaan näyttäytyi Päämajan valvontaosaston merkintöjen perusteella Kannaksen työleirillä seurallisena miehenä, joka ei kiihkoillut: “Periaatteesta ei ole tietoa. Ei puhu koskaan politiikkaa.”¹³⁵ Työleirillä vierailleen Valpon virkailijan arvio Lojanderista oli kyynisempi, kun tämä oli kuulusteluissa kieltänyt kaiken salatoiminnan ja muun muassa sen,

¹³¹ Valpon vastaus 28.10.1941 Hautojärven mappi, EK-Valpon arkisto.

¹³² Kirje Valpolle N.k. köyliöläisistä s.a., Lojanderin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹³³ Päämajan valvontaosaston luonnekuvaus 27.2.1942, Hautojärven henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹³⁴ Valpon virkailijan Freedy Kekäläisen kuvaus kuulustelusta 3.3.1942, Hautojärven mappi, EK-Valpon arkisto.

¹³⁵ Päämajan valvontaosaston luonnekuvaus 27.2.1941, Lojanderin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

että olisi koskaan kuulunut SNS:ään. “Ihmetteli, miksi hänet ylipäänsä pidätettiin. Osoitti, ettei hänessä ole tapahtunut minkäänlaista muutosta.”¹³⁶

Polaris-joukon turvasäilötyistä työleirin välttivät Herman Haapaniemi, Paavo Koskinen ja Arvo Muuri. Ensin mainittu luultavasti katsottiin kuntonsa puolesta rintamalle kelpaamattomaksi. Vuonna 1895 syntynyt Haapaniemi oli tutkittavista ainoa edellisen vuosisadan lapsi ja kärsi lisäksi jalkavaivasta, joka oli vaatinut hoitoa ennen suojelupidätystä.¹³⁷ Koskinen ja Muuri puolestaan suorittivat vielä vankeustuomioitaan ennen jatkosodan alkamista. Heidät turvasäilöttiin Haapaniemen tavoin Karvian varavankilaan (Muuri tosin Köyliön kautta) heti vankeustuomioidensa jatkoksi.¹³⁸ Valpon suorittamat kuulustelut Karvian varavankilassa pitivät arviot Muurista, Koskisesta ja Haapaniemestä jokseenkin muuttumattomina entisistä.

Arvo Oiva Muuri esiintyi puhuttelussa hymyilevänä ja kumartelevana kieltäen kaiken aikaisemman toimintansa ... Häneltä en saanut yhtään selvää vastausta, mutta käsitykseni on se, että Muuri ei ole millään tavalla muuttunut. Vartioesimies Uusitalon käsityksen mukaan on kiero mies ja varma kommunisti.¹³⁹

Vankilaviranomaisten havaintojen mukaan Espanjan punaupseerit Haapaniemi ja Koskinen nauttivat muiden vankien keskuudessa suurta arvostusta. Koskisen kerrottiin jopa pitäneen oppitunteja muille vangeille sodankäynnistä.¹⁴⁰ Valpon kuulusteluissa maaliskuussa 1944 Koskinen esiintyi edelleen itsevarmasti.

Koskinen sanoi, ettei hänellä pitäisi olla mitään puhuttavaa ja että katsoo jo istuneensa riittävän pitkään tuomioidensa jälkeen, kun ei ole mitään tehnyt, josta olisi voitu tuomita. Merkitään kuten edellä: esimies: hyvin röyhkeä; allekirj.: samoin, on varmasti kuolemaansa asti kiivaimpia ajateltavissa olevia kommunisteja ja valmis kaikkeen aatteensa puolesta.¹⁴¹

Vielä jatkosodan lopussa Polaris-joukon viisi tekijämiestä kokivat jälleennäkemisen, kun työleiri Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua Karjalasta tyhjennettiin, ja

---

¹³⁶ Valpon virkailijan Freedy Kekäläisen kuulusteluraportti 3.3.1942, Lojanderin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹³⁷ Ilm. No: 1660 12 VIII 1940, 11.8.1940, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹³⁸ Ilmoitukset 4.8.1943, Koskisen ja Muurin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹³⁹ Luutnantti Aapo Lehtovirran raportti heinäkuussa 1943 tehdystä kuulustelusta, 4.8. 1943, Muurin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁴⁰ Luutnantti Aapo Lehtovirran raportti vartioesimies Uusitalon haastattelusta 4.8.1943, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁴¹ Ilm. Valpon virkailijan Gunnar Seeven suorittamasta kuulustelusta, 22.3.1944, Koskisen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

työpalveluvelvolliset palautettiin 6. heinäkuuta 1944 turvasäilöön Karvian varavankilaan.¹⁴² Näin Hautojärvi ja Lojander liittyivät Muurin, Koskisen ja Haapaniemen seuraan vielä runsaaksi puoleksitoista kuukaudeksi.

Jatkosodan päättyminen ja 19. syyskuuta tehty Moskovan välirauhansopimus mullistivat Suomessa turvasäilöttyjen ja poliittisista rikoksista tuomittujen vasemmistolaisten tilanteen. Yksi rauhanehdoista vaati poliittisten vankien vapauttamista ja kansainvaltaisten järjestöjen, kuten Suomen kommunistisen puolueen, toimintavapauden turvaamisen.¹⁴³ Polariksella palanneet Espanjan-kävijät pääsivät vapauteen viisi päivää rauhansopimuksen kirjoittamisen jälkeen.¹⁴⁴

Valtiollisen poliisin kannalta rauhansopimus ja sitä seurannut poliittinen paine olivat pahaenteisiä. Tapahtumat sodassa olivat enteilleet tulevaa jo pidempään: Valpon pitkäaikainen apulaispäällikkö Ville Pankko ja entinen päällikkö Arno Anthoni olivat katsoneet paremmaksi lähteä Ruotsiin. Uusi päällikkö Paavo Kastari antoi kesäkuun suurhyökkäyksen aikana käskyn aineistojen tuhoamisesta.¹⁴⁵

Vuoden 1944 lopulla Valtiollinen poliisi oli astumassa jo uuteen, punaisen Valpon aikakauteen. Osalle Polaris-joukosta tuo muutos sisälsi vinhan kierteen. Entiset vakioasiakkaat Eero Hautojärvi ja Herman Haapaniemi päätyivät syksyllä 1945 Valpoon töihin: Hautojärvi apulaistoimistopäälliköksi ja Haapaniemi ylimääräiseksi kuulustelijaksi.¹⁴⁶ SKP:n piirisihteeri Paavo Koskinen puolestaan istui Suomen valtioneuvoston nimittämänä keväällä 1945 Valpon uudelleenjärjestelyä pohtivassa komiteassa.¹⁴⁷

---

¹⁴² VP/KD N:o 2531/2062–1944, Lojanderin henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁴³ Upton 1970, 157.

¹⁴⁴ Ilm. N:o 2247/7.11.1944, mm. Koskisen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁴⁵ Lackman 2009, 248.

¹⁴⁶ Sisäasianministeri Yrjö Leinon nimityskirje 1.9.1945, Hautojärven henkilömappi; 3/AT/KT, nimityskirje 14.8.1945, Haapaniemen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

¹⁴⁷ Rislakki 1982, 304.

5 Johtopäätökset

Höyrylaiva S/S Polariksella saapuneiden Espanjan-kävijöiden suhde Valtiolliseen poliisiin oli jännitteinen. Moni kotiinpalaajista oli jo ennen rantautumista seurannutta kuulustelua Valpon virkailijoiden tuntemia äärivasemmistolaisia työmiehiä. Osaa oli seurattu tarkemmin ennen matkaa Espanjaan. Sotareissu kuitenkin luultavasti muutti tai ainakin vahvisti käsitystä Espanjan-kävijöistä niin vasemmistopiireissä kuin Valpossa: nämä miehet olivat osoittaneet kykenevänsä varsin radikaaliin ja hengenvaaralliseen toimintaan aatteensa vuoksi. Toverien keskuudessa Espanjan-kävijöiden arvostus kasvoi, ja samassa mitassa Valpossa heitä pidettiin yhä potentiaalisempana vaarana yhteiskunnalle.

Edellä mainittua arvottamista ei ole sanoitettu aivan noin suoraan Valpon muistiinpanoissa, mutta se tulee esille epäsuoremmin ja rivien välistä. Lähes poikkeuksetta tutkittavien kuvailuissa mainitaan heidän toimintansa Espanjan sisällissodan tasavaltalaisten puolella, jos ei ainoana perusteena kumouksellisuudesta, niin vähintään yhtenä syntinä muiden joukossa ja usein ensimmäisenä listalla. Valpon turvasäilöntäpolitiikassa Espanjassa sotiminen oli huomioitu omalla luokittelukategoriallaan.

Valtiollinen poliisi oli Etsivän keskuspoliisin seuraaja, joka sai toimintatapansa, henkilökuntansa ja kulttuurinsa suoraan edeltäjältään. EK puolestaan oli perustettu 1919 turvallisuuspoliisiksi, jonka ensisijainen tehtävä oli mahdollisen uuden punakapinan tyhjäksi tekeminen. Valpo operoi vuodet 1938–1944 kontekstissa, jossa Neuvostoliitto näyttäytyi yhä monille suomalaisille kommunisteille luvattuna maana ja oikeistolaisille taas seuraavan punakapinan takaajana. Poliittinen paine Suomen oikeistolta vaati Valpolta yhä tiukempia otteita kommunistien kitkemiseksi. Tässä tutkielmassa harmilliseen katveeseen jää Saksan ja Suomen sotilasliitto. Mahdollisesti silläkin oli oma vaikutuksensa Valpon otteiden äkilliseen kiristymiseen välirauhan aikana.

Valpon uhkakuviissa Espanjan-kävijöiden, niin kuin kommunistien kohdalla yleensä, taustalla lymysivät jatkuvasti Neuvostoliitto ja Moskova, josta käsin Suomen kommunistisen puolueen salaista toimintaa 1930-luvulla oli johdettu. Tämä näkyy Valpon virkailijoiden muistiinpanoissa, joissa kuumeisesti etsittiin yhteyksiä Espanjan-kävijöiden ja SKP:n välillä. Välirauhan aika muutti kirjainyhdistelmäksi SNS:n, mutta käytännössä suhtautuminen pysyi samana. Samalla Espanjan-kävijöistä Valpossa muodostettu uhkakuva oli riippuvainen näiden oman toiminnan ohella luultavasti vielä enemmän Suomen ja Neuvostoliiton välisistä ulko- ja

turvallisuuspoliittista suhteista. Kun tilanne kiristyi, tekijämiehiä tai sellaiseksi arveltuja pantiin yhä herkemmin turvasäilöön.

Vaikka Polariksella saapuneesta 20 miehestä osan voi kuvitella olleen valmis maanpetokselliseen toimintaan, yhtäkään tutkittavista ei tuomittu laivan rantautumisen eli 12. joulukuuta 1938 *jälkeen* tehdyistä rikoksista. Koskinen ja Muuri saivat vankeutta vanhoista synneistään SKP:n salaisessa toiminnassa, mutta tarkkailun, ilmiantojen, kuulusteluiden ja turvasäilössä vietettyjen vuosien valossa Espanjan-kävijöiden rikosrekisterit vuosina 1938–1944 pysyivät häkellyttävän puhtoisena.

Syytä on tässä yhteydessä myös huomata, etteivät Polariksella saapuneet miehet muodostaneet mitään homogeenistä ryhmää. Merkittävä osa pysyi poissa Valpon raporteista, koska se ei osallistunut radikaalin vasemmiston toimintaan ainakaan näkyvästi. Osa, kuten nuori Urho Lehtinen, sanoutui irti toveripiireistä Espanjan-matkan jälkeen.¹⁴⁸ Jotkut matkustivat pian ulkomaille pysyvästi. Suurimmaksi osin heidän äänensä jää tässä tutkielmassa vaimeaksi.

Edellä kuvattu hajanaisuus tekeekin Espanjan-kävijöistä Valpossa muodostetun uhkakuvan kiteyttämistä visaisempaa. Liioittelematta voinee kuitenkin todeta, että Espanjan-kävijä oli Valpon näkökulmasta lähtökohtaisesti aina epäilyttävä, pienienkin lisänäyttöjen myötä potentiaalinen uhka yhteiskunnalle ja Suomen neuvostosuhteiden sopivan kiristymisen hetkellä välttämätön turvasäilöittävä.

---

¹⁴⁸ Liimataisen haastattelu 19-20/4-39, 20.4.1939, Koskisen henkilömappi, EK-Valpon arkisto.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin – Valtiollisen poliisin arkisto (EK-VALPO)

Henkilömappit

Herman Haapaniemen henkilömappi (hm A 2414)

Eero Hautojärven henkilömappi (hm A 3097)

Paavo Koskisen henkilömappi (hm A 2042)

Eero Lojanderin henkilömappi (hm A 3595)

Arvo Muurin henkilömappi (hm A 3225)

Sulo Paason henkilömappi (hm A 2995)

Paavo Pajusen henkilömappi (hm A 2878)

Pääosaston kuulustelupöytäkirjat

1100 Kuulustelupöytäkirjat 1939

Kuulustelupöytäkirja 144

Valtiollisen poliisin henkilökorttiarkisto

Pääosaston henkilökortit

Armas Ojasen henkilökortti

Kustaa Anderssonin henkilökortti

Voitto Liljanderin henkilökortti

Lauri Räisäsen henkilökortti

Erik Poikulaisen henkilökortti

Väinö Jokilaakson henkilökortti

Veikko Liimataisen henkilökortti

Boris Karleniuksen henkilökortti

Reino Dufvan henkilökortti

Kuopion alaosaston arkisto

Saapuneet kiertokirjeet 1919–1943

Saapuneet kiertokirjeet 70

Viipurin alaosaston arkisto

Viipurin alaosaston asiakirjoja 1934–1941

Viipurin alaosaston asiakirjat 6

Joensuun alaosaston arkisto

Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 1924–1945

Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat 69

Tutkimuskirjallisuus

Castells, Andreu. *Las Brigadas Internacionales de la guerra de España*. Barcelona: Ariel, 1974.

Juusela, Jyrki. *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa 1936–1939*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 2003.

Krekola, Joni. *Stalinismin lyhyt kurssi: suomalaiset Moskovan Lenin-koulussa 1926–1938*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Lackman, Matti. “”Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918–1944”. *Ratakatu 12: Suojelupoliisi 1949–2009*, toim. Matti Simola. Helsinki: WSOY, 2009.

Preston, Paul. *Coming of the Spanish Civil War*. Lontoo: Taylor & Francis Group, 1994.

Rentola, Kimmo. *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo: WSOY, 1994.

Rislakki, Jukka. *Erittäin salainen: vakoilu Suomessa*. Helsinki: Love kirjat, 1982.

Suonpää, Mika. “Pakolaisia, kuriireja, matkailijoita ja bolševikkeja: Brittiläisen imperiumin rajaturvallisuuden uhkakuvat ja rajavalvonnan mekanismit 1914–1918”. *Demokratian, Poliitiikan Ja Urheilun Rajamailla : Vesa Vareksen Juhlakirja*, toim. Louis Clerc, Tiina Lintunen ja Markku Jokisipilä. Turku: Turun yliopisto, 2023, 124–151.

Upton, Anthony F. *Kommunismi Suomessa*. Helsinki: Kirjayhtymä, 1970.

Thomas, Hugh. *The Spanish Civil War*. 3. painos. Lontoo: Hamilton, 1977.

Van Wynen Thomas, Ann, ja A. J. Thomas. “Non-intervention and the Spanish Civil War”. *Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921–1969)*, vol. 61, 1967, 2–6. <<http://www.jstor.org/stable/25657707>>. Katsottu 2. joulukuuta 2025.

Ylikangas, Heikki. *Tie Tampereelle 1918: dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. Porvoo: WSOY, 1993.

Muut lähteet

Tuominen, Arvo. *Myrskyn mentyä: kommunistinen vai demokraattinen Suomi?* 2. painos. Helsinki: Tammi, 1971.

SArk-1703, 10 Sanomalehtileikkeet 1936–1936, KA Helsinki.

Espanjan sisällissodan suomalainen leikekokoelma 19, Työväen arkisto.